

ДРАГАНА С. ПЕШИЋ*
Филозофски факултет
Ниш

УДК 316.34(4.9):316.66
Прегледни рад
Примљен: 16.12.2014
Одобрен: 12.02.2015

ТОЛСТОЈЕВА КРИТИКА ДРУШТВЕНИХ НЕЈЕДНАКОСТИ**

Сажетак: Лав Толстој био је не само значајан светски писац, већ и педагог, морални реформатор и социјални мислилац који је снажно порицао цивилизацију, основе државе и друштва. Иако и по рођењу и по васпитању, припадник највише аристократије у Русији, напустио је погледе те средине и у својим делима дао оштру критику читавог поретка који се темељио на поробљавању обичног народа, на урорашћавању сељака. У раду се указује на Толстојево становиште социјалног и моралног реформатора. У својим делима, „Па шта да радимо?“ (1886), „О глади“ (1891) и „Ропство у наше време“ (1899), Толстој бескомпромисно открива друштвене противречности, тешке услове у којима је живело сељаштво, радничка класа и већина народа, открива лажан и неисправан живот људи из виших слојева и позива људе његове класе да промене свој однос према народу. Критикујући друштво, посебно друштвене неједнакости као најочевиднији показатељ нездравог стања друштва, он наглашава нарочито етичко становиште. Јаз између богатих и сиромашних представља првенствено као морални проблем првих.

Кључне речи: друштвене неједнакости, село, град, сиротиња, рад, сељаци, радници, ропство

Увод

Лав Толстој (Лев Толстой) био је један од најрадикалнијих критичара друштва. Многи аутори с правом његову критику називају „критиком свега постојећег“ с обзиром на то да се под лупом овог мислиоца налазе и држава, влада, закони, друштвени односи засновани на насиљу и неједнакостима, али и религија, црква, „господска“ култура, наука и уметност, прогрес и све тековине тадашње цивилизације и живота.

* gasapesic@gmail.com

** Рад је настао у оквиру предмета Историја социјалних теорија, на докторским студијама социологије Филозофског факултета у Нишу.

У свом раду на критици друштва, Толстој представља период руске историје у ком је живео, период који се налази између 1861. до 1905. године, од прве реформе до револуције. У том периоду присутни су још увек трагови кметства али и истовремено ширење капитализма. Толстојеви погледи и учења израз су оних услова у које је било стављено патријархално село након 1861. године. Темљеи сељачког живота стари вековима, рушили су се невероватно брзо. Сељаци су гладовали, напуштали земљу, бежали у градове где су се градиле железнице, фабрике, развијале трговине, све захваљујући јефтином раду ових пропалих и уништених сељака. Управо је то одумирање старе сеоске Русије оно што је привукло пажњу и побудило интересовање Толстоја и као уметника и као мислиоца, а пре свега као човека и довело до прелома у његовом погледу на свет.

У основи његове критике лежи покајање представника повлашћене класе који захтева радикални раскид са лагодним животом утемељеним на неправди. На том путу све више јача његова тежња да се зближи и поистовети са обичним народом, са сељацима и радницима. За Толстоја је то одлажење у народ и било извор његовог гледања на свет, извор његовог идеала живљења. Код њих је тражио правду и смисао живота. Толстој овде посебно наглашава физички рад на селу, који је имао главну улогу у промени његовог начина живота. Из тога проистиче и убедљивост његове критике због тога што „*претпоставља апсолутну моралну хомогеност личности која критикује*“ (Ранковић, 2009:5). Целог живота он је настојао да потпуно усагласи свој свакодневни живот са идејама и идеалима са којима се сродно.

Лице и наличје градске сиротиње

Толстој у читавом низу радова, као што су: „Па шта да радимо?“ (1886), „О глади“ (1891) и „Ропство у наше време“ (1899) разоткрива сву неправду друштвеног поретка, дубоке противречности између богатства и тековина цивилизације на једној и пораста сиромаштва и беде на другој страни. Супростављање села и града које веома рано запажамо код Толстоја, у овим његовим делима долази до пуног изражаја и добија дубљи карактер.

Толстој је живео у селу и тамо је имао додир са сеоском сиротињом. Када је у јесен, 1881. године са својом породицом, прешао у град, срео се са оскудицом сасвим друге врсте. У свом Дневнику 5 октобра, записао је „*Прошло је месец дана-најтежи месец у моме животу...Смрад, камен, луксуз, беда. Разврат.*“ (Толстој, 1969:310). Уочио је да просјака у Москви има јако пуно и да они не просе отворено као сеоски. Живећи у Москви, пожелео је да поред свих дражи градског живота види и ону најтежу сиротињу о којој су му толико причали градски становници. Неколико пута обишао је Хитрову пијацу, Љапинско преноћиште и Ржанов дом, где се непосредно сударио са животом житеља градског дна. У Љапинском дому видео је гомилу гладних, смрзнутих, дроњавих и измучених људи који су чекали преноћиште у бедним условима. У односу на сиромаштво које је видео постао је свестан богатства у којем је жи-

вео. Како сам признаје, са осећањем извршеног злочина отишао је кући. „У кућу сам ушао степеницама, засртим теписима, у предсобље у коме је под био пресвучен чохом, и ја сам, скинувши бунду, сео за ручак од пет јела, а служила су ме два лакеја у фраковима, с белим краватама и у белим рукавицама“ (Толстој, 1969в:136). Схватио је да он у свом том луксузу не само да затвара очи пред проблемом већ директно учествује у злочину. Већ му је раније био туђ и стран градски живот, сада му се тако огадио, да су све радости луксузног живота постале мучење за њега. У то време почео је попис становништва и њему се учинило да то може бити погодна средство за остварење онога што је желео. Његова основна идеја била је да се са пописивачким послом споји и дело пружања помоћи. Одлучио је да учествује у попису, али и да привуче што је могуће више образованих и имућних људи како би помогли градској сиротињи.

Толстој је сав био испуњен жељом да учини добро несрећницима које је очекивао да ће срести. Међутим, у томе није успео. Несрећнике које је записао, поделио је у три врсте: људи који су изгубили свој ранији повољан положај и чекају да се врате на њега, затим проститутке којих је било врло много, и трећа врста – деца. Највише је наилазио на људе из прве групе. Сви су они говорили да им је потребно нешто споља да би се вратили на положај и тако били срећни. Толстој је касније схватио да овим људима није могао помоћи зато што су они уствари били исти као и он. Суштина је у томе што ови људи као и он, желе положај на коме се може мање радити а више користити рад других. Њихова несрећа била је у томе што су изгубили способност, вољу и навике да зарађују свој хлеб. „Нисам видео да ти људи нису несрећни зато што немају, да тако кажем, хранљиве хране, него зато што им се желудац покварио, и да њима не треба хранљива храна већ таква која ће им надражити апетит; нисам видео да њима, ако им се жели помоћи, не треба давати храну већ им лечити покварене желуце.“ (Толстој, 1969в:158). Другу групу чиниле су проститутке које су сматрале положај радног човека ниским и достојним презира. Њих су васпитали тако да живе не радећи, већ да живе онаквим животом који њихова околина сматра природним за њих. Толстој је схватио да нико од оних људи за које је сматрао да могу помоћи овим женама то не може учинити, јер нико од тих људи није убеђен да је радан живот достојнији поштовања од беспосличарског и нико од њих не живи по том убеђењу. Међу трећом групом несрећника – децом, случај са дечаком Серјожом боље од ичега показује Толстојев лажни положај у улози добротвора. Он је жалио овог дечака из дна душе и желео је да му учини неко добро. Довео га је својој кући. Међутим, дечак се у његовој кући искварио. Пошто је упознао могућност веселог живљења без рада, он се одвикао од рада. Видео је Толстојеву децу која су васпитавана беспосличарству и луксузу и према томе, схватио да треба живети тако да се ништа не ради, а да се користи богатствима живота што је могуће више. Искуство са дечаком Серјожом показало је Толстоју да га његов положај спречава да помогне. На примеру проститутки, Серјоже и своје деце видео је како се нерад а не рад поставља као циљ у друштву. Закључио је да човека није довољно нахранити, опрати и обући у чисто одело, већ га треба научити да живи тако да

мање узима од других а више даје, а да он, као и људи попут њега, који не зарађују свој хлеб не могу а да га не науче обратно. Толстојева акција није успела и он је очајан и љут отпутовао у село. „*Моје добротворно дело свело се на нулу и сасвим престало, али ток мисли и осећања које је оно изазвало у мени, не само да није прекинут него је унутрашњи рад потекао удвос-трученом снагом*“ (Толстој, 1969в:177). У селу је размишљао о свему што је искусио. Схватио је разлоге због којих му подухват није успео, открио узроке због којих људи из села одлазе у град, као и узроке настанка градске сиротиње. Градску сиротињу, по Толстоју, чинили су људи који су дошли из села да би се прехранили у граду. Он се пита: „*Како то да из села које је извор свих богатстава, места у којима су и шуме, и паињази, и жито, и стока, како то да из тих места људи долазе да се прехране у месту у коме нема ни дрвећа, ни траве, чак ни земље, већ само камен и прашина? Зашто одлазити у град да би се зарадило оно чега има у селу? И што је најглавније, зашто одвозити из села у град оно што је потребно сеоским становницима – брашно, овас, коње, стоку*“? (Толстој, 1969в:183). Градски становници – и богати и сиромашни – без изузетка су давали исти одговор на његово питање зашто су дошли из села у град: да се прехране; „*Москва не сеје, не жање, а богато живи*“ (Толстој, 1969в:183) Толстоју је постало јасно да је нагомилавање сеоских становника по градовима донекле неизбежно због тога што они не могу друкчије да се прехране, а донекле по властитој вољи, да их у град привлаче градске саблазни. Сељак даје своја блага како би испунио све обавезе које се од њега траже – порез, дажбине. Његова блага тако прелазе у туђе руке и одвозе се у градове а из градова у престонице. Пошто се тада нађе у оскудици сељак мора да оде тамо где су однесена његова богатства, тамо где се троши оно што је од њега одузето. Дошавши у град он се донекле труди да поврати своје жито, да заради новац који му је неопходан за његов живот у селу, а донекле се и сам, привучен градским саблазнима, заједно са другима користи тим прикупљеним богатством. Гледајући луксузан живот богаташа, људи из села се кваре и пропадају. Они се труде да и за себе створе такав положај на коме могу да раде што мање, а користе се радом других што више. Они, међу њима, који не постигну такав положај, пошто су изгубили навику да раде, долазе у ред гладних, најбеднијих који пуне домове за преноћиште. По Толстоју, поред ових сељака који су принуђени да дођу у град да би зарадили за хлеб и порез, постоје и такви који одлазе из села и окупљају се око богаташа у граду, како би задовољили своје потребе и страсти. Он наводи да је у селу, прво, тешко задовољити потребе које имају богати људи. Тамо нема разноврсних радионица, продавница, банака, крчими, позоришта и других видова друштвених забава. Друго, једно од главних задовољстава које пружа богатство – сујета и жеља да се постигну други тешко се остварује у селу. У селу је мало оних који цене луксуз, па он нема кога ни да задиви. И, треће, за сељака који има савести и осећа страх, луксуз је чак непријатан и опасан.

Толстој се сећао како га је за време добротворне акције пуно пута било стид пред сиромасима којима је давао новац. Почео је да размишља какво је његово богатство, његов новац и како је до њега дошао. „*Један део добио сам*

за земљу коју сам наследио од оца. Мужик је продао последњу овцу и краву да би ми је исплатио. Други део новца добио сам за своја дела, за књиге... сиромашан студент или учитељ, и сваки сиромашан човек, лишава себе онога што му је неопходно да би мени дао новац“ (Толстој, 1969в:201). Постала му је јасна бесмислица коју је хтео да чини – да помаже сиромашнима принудном наплатом од њих самих. „И то ја, та ваш која ждере лист на дрвету, хоћу да помогнем да то дрво порасте, да буде здраво, и то ја хоћу да га лечим!“ (Толстој, 1969в:206). Он је видео да живот радног народа – фабричких радника и сељака постаје све тежи и пун лишавања а да упоредо с тим живот људи који не раде постаје све богатији, пријатнији и безбрижнији. Богати људи налазе се у таквом положају у коме су ослобођени закона рада за одржавање живота а истовремено имају могућности да се користе свим добрима живота. Толстој је увидео да помоћу новца једни људи искоришћавају рад других, то јест поробљавају их. Богати људи могу силом приморавати друге да раде за њих путем насилног потраживања такве количине новца која их натера да постану њихови робови. „Мужици знају одавно, да се новцем може тући жељи него баатином“ (Толстој, 1969в:229). Извео је једноставан закључак да уколико хоће да помогне онда пре свега не треба да буде учесник у том поробљавању. У поробљавање људи увукло га је то што је још у детињству навикао да не ради, него да се користи радом других људи, и живео је у друштву које је том поробљавању давало разна оправдања. Оправдање за коришћење туђим радом, по Толстоју даје наука. То оправдање у суштини се састоји из два става: прво, образовани људи верују за себе да су нарочита бића, да служе прогресу и цивилизацији и да су тиме од велике користи простом народу; и друго, необразовани народ не схвата корист коју му они пружају и зато не може ни да суди о њој. Толстој наводи три реда људи који се користе туђим радом и овим оправдањем. То су државници, индустријалци и научници и уметници. Он објашњава како у основи положаја у коме се налазе људи који живе од туђега рада стоји не само веровање него и читаво вероућење. У његово време то је научно вероућење, односно вероућење позитивистичке науке. По том вероућењу људско друштво је организам који је формиран или се пак још формира и потчињава свим законима еволуције организма. Један од тих главних закона је подела функција међу честицама органа. Ако једни људи заповедају а други се покорављају, ако једни живе у изобиљу а други у оскудици, то је зато што се у друштвима, као у организмима, врши подела рада неопходна за живот целине: једни људи у друштвима обављају рад мишића, други мозга. Прихватајући ово схватање, мноштво нерадних људи спокојно гута рад других људи и то сматра за нешто најприродније и најразумније. Научници и уметници сматрају да је њихова делатност најнеопходнија, да су они најдрагоценије ћелије организма. Они тако захтевају од народа да их храни, одева, ради за њих тешке послове а они ће пак ове снабдевати духовном храном. Међутим, Толстој истиче, да ништа од њихове духовне хране, који нуде народу, њему не одговара и не може да му одговара због тога што су умни радници потпуно заборавили сам народ, његов начин живота, поглед на ствари и оно што је њему потребно. Треба истаћи да Толстој није порицао праву науку и праву уметност. Права наука по

њему јесте она која је имала водећу нит по којој су се могла распоредити разноврсна и многобројна знања према њиховом степену значаја и важности за човека. Та водећа нит била је сазнање о сврси постојања и срећи свих људи. Таква је била наука Конфучијева, Будина, Мојсијева, Сократова, Христова, Мухамедова и других. Њихова учења била су једноставна, јасна, свим људима разумљива и увек таква да су могла бити испуњена. Тамо где је постојала истинска наука, уметност је увек била израз науке.

Најзад, Толстој одговара на питање шта треба да раде сви богати, привилеговани, такозвани образовани људи, у чему стоји и признање да је његов живот ружан и неисправан. Пре свега, не треба лагати ни пред самим собом ни пред другима. Најопаснија по последицама јесте лаж пред самим собом јер на њој човек изграђује свој живот. Не лагати пред самим собом подразумева не бојати се пута где човека одводе истина, савест и разум. Ма како се тај пут чинио страشان и тежак, он не може бити гори од оног пута који је саграђен на лажи. Оно што људима у тражењу излаза са тог погрешног пута може сметати, јесте, по Толстоју, лажно високо мишљење о себи и свом положају. Из тога произлази и други одговор на питање шта треба да се ради а он се састоји у покајању, односно у потпуној измени оцене о свом положају и својој делатности. Потребно је да се такозвани “нарочити људи“ потпуно покају и схвате да нико не може имати права нити разне привилегије, већ да сви морају имати обавезе. Управо је та свест о човековим обавезама суштина Толстојевог трећег одговора на постављено питање. По њему, оно што су сви људи обавезни да чине састоји се у томе да живе у складу са природним законом – законом рада за одржавање живота. Полазећи од сопственог искуства, Толстој инсистира на физичком раду у коме види пут за враћање из лажног у природни положај. Он се уверио да се упоредо са физичким напорима његова енергија за умни рад повећавала и да је дошло до опадања већине лоших и скупих навика и потреба. При физичком раду он је долазио у додир са простим радним људима који су своје задовољство проналазили у малим стварима, па су се на том примеру, готово неприметно, измениле његове потребе. Толстој закључује да су сви привилеговани људи уредили свој живот потпуно супротно природи човека. Према њему, да би то изменили неопходно је да пре свега схвате да је *„јести а не радити најбезбожније, најнеприродније и због тога најопасније стање“* (Толстој, 1969в:378). Према томе, људи из његовог круга морају изменити свој однос према раду, не смеју га сматрати проклетством, већ радошћу живота. *„Добро људи је живот. А живот је у раду“* наводи Толстој (1969в:382).

Сељачка немаштина и фабричко ропство

У Толстојевом стваралаштву уочљиво је становиште социјалног и моралног реформатора. Он испитује сва осетљива питања руског живота: сељачку немаштину, експлоатацију радника, политичку обесправљеност народа итд. Његови чланци се из малих бележака претварају у опширне социолошке расправе које оповргавају све основе капиталистичког друштва.

Био је дубоко разочаран оним што се непрекидно догађало у његово доба по читавој Русији. Није се могао мирити са тим да се свуда око њега сурово упропашћавају људски животи, да сељаци гладују, да већина њих одлази у фабрике и железнице где раде по 36 сати непрекидно док, на другој страни, богаташи не престају да уређују своје палате, и даље приређују скупе ручкове, иду у лов, облаче скупа одела. Толстоја је погађало то што и онда кад народ умире од глади људи његове класе не мењају ништа у свом начину живота.

Толстој је писао о глади 1891. године. Под свежим утиском онога што је видео у селима Тулске и Рјазанске губерније, кроз које је пропутовао да би се детаљно упознао са овом појавом која је беснела у Русији. Исте године, 8 октобра јавио је: *„Сада пишем о глади, али настаје текст у коме нема ништа о глади, већ о нашем греху у вези поделе са браћом. И чланак се развија, веома ме интересује и неће бити за цензуру“* (Толстој, 1969:659). И као што је и сам предвидео, чланак је у Русији био строго забрањен. Први пут је објављен 1892., у Лондону, под насловом *„Зашто сељаци гладују?“*. Толстој у овом чланку врло једноставно одговара на то питање и још једном позива људе његове класе да промене свој однос према народу. Обилазећи села из четири среза која су настрадала од неродне године видео је да она јесу у бедном стању али да неродна година није главни узрок беде. Она је чак представља мању невољу у поређењу са оним личним разлозима невоље који притискају сваку породицу, попут оних да је земље мало, дугова пуно, да има свађа, пијанчења али и пожара у селу, и оном општом, од неродице независном невољом која их је довела у лоше стање. Општа невоља садржана је у односу богатих и моћних према сељацима. Толстој указује на лаж која се јавља међу највиђенијим људима руског друштва, а која се састоји у томе да ти људи убеђују и себе и друге како су врло забринути за народ и како га воле. По његовом мишљењу, између госпде и сељака нема никакве љубави. Сељаци су господи потребни једино да би за њих радили, односно само као средство. Између њих постоји провалија. *„Постоје господа и мужици, црни народ. Једни су поштовани, други презрени, и између једних и других нема општења... То су две различите касте“* (Толстој, 1969а:433). Због тога, богати људи не треба да измишљају начине како да прехране народ, већ ако заиста желе да им помогну они морају прво схватити а потом и променити свој однос према њему. У вези с тим, Толстој пише: *„Пре свега морамо схватити због чега је народ гладан... А кад сазнамо због чега је гладан, лако ћемо наћи средства да га до ситости нахранимо... Све је јасно и просто: „Народ је гладан зато што смо ми сувише сити“... Постоји једно једино средство: да не једемо његово“* (Толстој, 1969а:431). Према њему, господа треба да схвате да сиромаштво народа произлази из њиховог богатства.

Толстој позива на љубав између људи, која спасава од свакаквих невоља, међу њима и од глади. Они који желе да помогну другима треба да одустану од решавања спољних питања и прихвате акцију која се заснива на љубави. Акција љубави према гладнима има унутрашњи душевни циљ, увек је спојена са жртвом и састоји се у томе да се од два залогоја и од два одела једно пружи гладноме. По Толстоју: *„Постоје два пута. Један – дати живот за другог,*

други – живети не мењајући услове свог живота“ (Толстој, 1969а:436). Између те две међе налазе се сви људи који само донекле мењају свој живот. Међутим, по њему, треба стално тежити првом путу. Идеал коме треба да теже богати људи никако не треба бити ширење богатства, већ одрицање од оних сувишних потреба чије задовољење народ обезбеђује тешким радом. Настављајући свој живот, богаташи могу тежити да се што више и интензивније зближе са народом и служе му према својим могућностима.

Крајем деведесетих година његовог века (1899), Толстој је поново размишљао о истим питањима као и пре петнаестак година када је написао књигу: „*Па шта да радимо?*“. Он проналази нове доказе који доводе до истих закључака као и тада и позива на укидање владиног насиља. Због тога је објавио чланак под називом: „*Ропство у наше време*“ чија је основна идеја, како он сам наводи – одбацивање насиља. Толстоја је на писање овог чланка, подстакла сурова реалност света у коме живи, а која показује да се људи за новац који им је потребан само за храну морају продати за такав убитачан рад по 36 часова непрекидно, без сна. Милиони људи радећи тако уништава своје животе док они који се користе тим радом остају потпуно мирни и теже да се што више обогате, тј. да што више искоришћавају тај рад. Толстој то чудно помрачење ума људи његове класе, поново објашњава оправдањима које даје наука – политичка економија. Наука тврди да се радници налазе у бедном положају због тога што железница припада некој компанији а фабрике капиталистима, и да ће се положај радника побољшати уколико се смањи њихово радно време, повећа надница и уколико средства за производњу постану заједничка и тако пређу у радничке руке. Толстој показује да је такав одговор ненаучан. По њему, узрок очајног положаја радника није једино у томе што капиталисти присвајају средства за производњу, већ се тај узрок пре свега, мора тражити у ономе што гони људе из села. Толстој, запажа да се свуда, у граду, без обзира на смањење радних часова и повећање плата погоршава здравље људи. У поређењу са животом на селу смањује се просечана дужина живота и опада морал, стварају се скупље и лоше навике. Он истиче да се то дешава због тога што су сељаци лишени живота у природи и у породици, зато што су отргнути од слободног и разноврсног пољопривредног рада, што све заједно најбоље одржава и здравље и морал људи. Уколико се и деси, да је у неким местима положај радника у фабрикама по спољним условима бољи од положаја сеоског становништва, то је, по њему, једино због тога што влада и друштво, под утицајем науке, чине све како би погоршали положај сеоског а побољшали положај радничког становништва. Толстој закључује да тежак положај радника није настао због броја радних сати, нити због мале плате, а ни због тога што железница или фабрике не припадају њима, већ због тога што су они били принуђени да из слободног сеоског живота и здравог, осмишљеног рада пређу у градски живот, пун искушења и неморала и раде у штетним, често по живот опасним условима себи туђ, убитачан посао. Због тога, пре свега, треба пронаћи узроке које су ове људе отерали из села у градове, односно у фабричко ропство, а потом указати на средства која ће их спасити те нужности. Економска наука, међутим, не бави се уклањањем тих узрока, већ сву пажњу усмерава на

побољшање положаја радника у фабрикама и предузећима, истичући да је положај радника у њима нешто непроменљиво и да би исти такав требало обезбедити за оне који још нису напустили села. Економска наука тврди да сви сеоски радници морају проћи кроз фабрички рад, без обзира што је фабрички рад увек нездрав, једнолик а земљораднички најздравији и најразноврснији. Она говори да сви сељаци не пате због преласка из села у град него да и сами то желе и теже ка томе, без обзира на то што је земљораднички рад увек слободан, што радник по својој вољи наизменично ради и одмара се, док је фабрички рад увек подређен и зависи од машине. Ове тврдње, по Толстоју, потичу отуда што научне ставове утврђују људи из имућних класа. Они не могу замислити свој живот без мноштва разноврсних предмета који се обезбеђују једино из фабрика и предузећа. Због тога, они говорећи о побољшању положаја радника, увек предлажу само оне олакшице уз које фабрика производња остаје иста. Толстој истиче да људи из имућних класа морају постати свесни да све оно чиме се они користе долази од тешког и убитачног рада народа који угрожава њихове животе. Потребно је да схвате да они заправо поробљавају ове радне људе у најпростијем и најдиректнијем смислу. Према томе, да би се положај радника побољшао, потребно је прво признати да ропство постоји, потом наћи узроке поробљавања и онда их уништити. На основу разговора са радницима Толстој је дошао до три узрока који ове људе доводе и одржавају у ропству. Први узрок је тај што немају земље на којој би желели да живе и раде. Други је тај што се од њих траже порези које они не могу платити ако не раде код другог. Трећи узрок су повећани прохтеви и саблажљиве навике да живе луксузнијим животом које постепено продиру у радничку класу приликом њиховог контакта са богатима. Могућност да задовоље новонастале потребе пружа им се једино ако продају свој рад и своју слободу. Толстој сматра да је могуће уклонити прва два узрока али да је немогуће отклонити овај трећи, који је по њему најтврђи, несавладив узрок ропства. По њему ова три узрока последица су људских закона о порезима, о земљи и о предметима за задовољавање потреба, то јест о својини. Из тога произилази да је ропство створено законима које доносе људи. С обзиром на то, сви покушаји оних који и несвесно желе побољшање положаја радника, упућени су на та три закона. Једни укидају порезе, други предлажу укидање права на земљишну својину; трећи предвиђају подруштвљавање средстава за производњу. Међутим, Толстој увиђа, да су сва укидања једних закона, који стварају ропство у једном виду, увек била замењивана (и замењују се) новим законима, који стварају ропство у другом, новом виду. Он тврди, да чак ни у случају укидања сва три ова закона ропство неће нестати, него ће само доћи до неке нове, неиспробане, људима непознате форме ропства. Закључује да суштина ропства није у овим, нити пак у неким другим законима, већ у томе што постоје људи који имају могућности да доносе законе по својој вољи и тако повољне само за њих. Ти људи су они који су на власти. Овакву могућност даје им насиље. Према њему, суштина закона уопште није у вољи читавог народа, као што то тврди наука, већ у томе што људи на власти, располажући организованим насиљем, приморавају народ да испуњава њихову вољу. И због тога је побољшање положаја народа могуће једино

уколико се уништи организовано насиље, тј. насиље владе. За Толстоја, држава је суштинско средство принуде, она је вештачка, потпуно непотребна, чак штетна и опасна по народ. Зло које постоји у друштву, у државном уређењу учвршћује се и све више јача тако што се оправдава или прикрива. Он указује на лаж о благостању народа које се представља у тзв. добро уређеним државама јер се сакривају милиони људи који су гладни и болесни. Због тога, по њему, прекидање рада владе неће довести до општег расула живота људи, анархије, највећих несрећа и невоља, као што то наводе они који су на власти, већ ће се укидањем владе само разоткрити оно што је дуго прикривано и пружити могућност да се исправи. Увидео је да се на крају његовог века код људи, а нарочито код радних људи, развијала свест и схватање о правим условима свог живота. Како наводи, ови људи су се „*будили из успаваности у којој су их државе владе и то у се дешавало у некој врло брзој прогресији*“ (Толстој, 1969г:508). Претпоставка да људи без организованог насиља неће бити способни да уређују свој живот, по Толстоју нема никаквог смисла. Он објашњава како заштита земљишне својине путем државне силе ништа није допринела онима који обрађују земљу. Она није спречила борбу за земљишну својину, већ је, напротив, све више јачала, а делом и проузроковала. У тој борби победу су носили они који су учествовали у владином насиљу. Даље, предмете који су стварно произведени радом, по Толстоју, није било потребно штитити насиљем, њихова заштита остварива је обичајима, јавним мњењем, осећањем правичности и узјамне помоћи. Заштита путем насиља може бити потребна предузећима и фабрикама у којима је неколико поколења људи пљачкано, пише Толстој. Он је био потпуно сигуран у то да слободни људи могу себи уредити живот, далеко боље него што га за њих уређују владајући људи. Они који су на власти, мање су разумни и мање поштени од невладајућих, тако да слободни и самостални људи немају ниједног разлога да се покоравају. И зато Толстој истиче „*ослобођење људи од ропства могуће је само укидањем влада*“ (Толстој, 1969г:512). То се, међутим, не треба чинити насиљем јер сви такви покушаји доводе само до тога да се једна влада, замени другом, често суровијом од претходне, тако да на тај начин не долази до ослобођења од насиља, тј. од ропства. Због тога, средство за ослобађање од ропства, он види само у уништењу онога што влади пружа могућност да врши насиље а то је обмана људи. Народ се дакле, не покорава помоћу директног насиља, него помоћу обмане. Та обмана састоји се у томе што мали број владајућих људи говоре већини да су глупи и необразовани и да ће због тога они уређивати и организовати живот за њих, да ће их бранити од спољних непријатеља, уопште бринути о њиховом добру. За узврат, они траже од народа једино да се покоравају оним законима које ће донети, да ступе у одређеном узрасту у војску, или да плате порез који буду одредили за војску. Зато он одлучно позива да се раскине са свим тим и да живот почне да се изграђује на начелима љубави и правде. Толстој не позива на борбу са друштвеним и политичким системом већ на њихово напуштање и тако проповеда мирни анархизам. По њему да би се људи ослободили ропства они не смеју чинити зло које то ропство проузрокује. То значи да они не смеју узимати учешћа у владиним акцијама и зато не смеју прихватити звање

ни војника, ни министра, ни члана парламента или било какве дужности повезане са насиљем. Даље, не смеју давати порез и користити се новцем прикупљеним путем пореза, нити смеју да се користе владиним насиљем ради заштите својине на земљу и друге предмете. Он решење види у томе да људи престану да се користе погодностима које владе пружају, као и да престану да дају владама војнике и новац. Чим већина људи учини тако, мислио је, нестаће и обмана којом се поробљавају људи. Само на тај начин, по њему, људи се могу ослободити ропства. Био је свестан да је човеку његовог времена било заиста тешко да се одрекне сваког учешћа у владином насиљу, али је исто тако био сигуран у то да сваки тај човек има могућности да се што више од њега ослобађа. Веровао је да ће, уз помоћ тог постепеног ослобађања од владе, живот оних који су схватили да су оне непотребне, штетене и непоштене установе, постати сасвим друкчији, бољи, квалитетнији и што је најбитније бити у складу са њиховим моралним осећањем и њиховом савешћу која је за сваког човека највиши и непроцењиви судија.

Закључак

Лав Толстој био је на само значајан светски писац, већ и педагог, морални реформатор и социјални мислилац који је улазио у дубоке анализе друштвене проблематике. Снажно је порицао цивилизацију, основе државе и друштва. Значајно је то што је он у свему томе наглашавао нарочито етичко становиште. Лењин је истицао да је Толстојева критика друштва била несвесна припрема за социјалистичку револуцију, упркос томе што је једна од главних компоненти Толстојевог схватања била непротивљење злу насиљем. Треба истаћи да се Толстој није могао сложити ни са онима који су подржавали постојећи режим, ни са руским револуционарима. Он није захтевао промену путем револуције. Желео је промену у души сваког човека, једно унутрашње морално преобраћење. Али, и поред тога што је Лењинова анализа Толстоја ползила од марксистичког концепта револуције и практичних задатака који се постављају пред саму радничку класу у циљу мењања друштва из основе, он је великим делом био у праву у сагледавању објективне Толстојеве улоге у припреми друштвене свести за октобарску револуцију. Толстојево бескомпромисно откривање друштвених противречности, тешких услова у којима је живело сељаштво, радничка класа и већина народа, тежња за једнакошћу и правдом међу људима, разобличење владајућих класа и критика ништавности њиховог живота, све је то на посредан начин одговарало лењинистичкој припреми рушења друштвеног система царистичке Русије. Ипак, кључ за разумевање великог утицаја који је Толстој имао у целом свету није у самим идејама, изузетној искрености и реткој изражајности начина писања већ у оној „*опчињености која је била последица моралног патоса и оне жудње за истинским добром која ни код кога није била толико јака као код Толстоја*“ (Зењковски, 1995:313) Самосвојност мисли и стваралаштва Толстоја огледа се у панморализму (подређивање свега моралу). Тако критикујући друштвене неједнакости,

он јаз између богатих и сиромашних слојева представља превасходно као морални проблем првих. Био је бескомпромисни морални идеалиста. Милан Ранковић пише да је срећа што Толстој није успео да оствари све што је захтевао од себе јер да је у томе потпуно успео „не би био више нормалан човек него остварени морални идеал“ (Ранковић, 2009:20).

Већим делом његов теоријски рад припада утопијском правцу размишљања, а најмањим делом, нарочито у погледу државе, анархистичким. Према ставу о друштвеним слојевима, њиховим односима, положају и месту у друштву, његова размишљања најближа су револуционарним-марксистичким, мада су његова решења супротна од марксистичких, она су утопистичка. Жеља да помогне сиротињи и нарочито радницима и сељацима није самоникла Толстојева жеља. И пре њега и после њега у редовима привилегованих друштвених слојева било је људи који су на неки начин „интервенисали“. Њихова „интервенција“ била је писање утопија (Роберт Овен, Шарл Фурије, Сен Симон, Томас Мор). Али, чињеница је да су новчану помоћ сиротињи богати слојеви почели да практикују нарочито уочљиво од времена индустријске револуције, а да је буржоазија као класа која влада капиталистичким друштвом средином двадесетог века кроз законе о пореском систему уградила систем донација (поклона). Правило понашања да се новац даје као поклон није било непознато у Толстојево време, а данас у двадесетпрвом веку, донације су чак познате у међународним размерама када богате, економски развијене индустријске земље дају бесповратну новчану помоћ или отписују дугове што уопште не мења постојећи светски поредак и односе па се на овај начин опет потврђује Толстојево размишљање.

Литература:

1. Berđajev, Nikolaj (1987): Ruska ideja, Osnovni problemi ruske misli XIX i početka XX stoleća, Prosveta, Beograd
2. Berđajev, Nikolaj (1991): O čovekovom ropstvu i slobodi; ogleđ o perslonalističkoj filozofiji, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad
3. Zenjkovski, Vasilij (1995): Ruski mislioci i Evropa. Službeni list, CID, Podgorica
4. Zenjkovski, Vasilij (2002): Istorija ruske filozofije. Službeni list, CID, Beograd – Podgorica
5. Jeremić, Ljubiša (2007): Mala knjiga o Tolstoju, Izdavačko preduzeće „Filip Višnjjić“, Beograd
6. Kazimirović, Radovan (1941): Veliki ruski pisci, Knjižarica Milorada P. Popovića, Beograd
7. Koplston, Frederik (1992): Filozofija u Rusiji, BIGZ, Beograd
8. Mijušković, Nedeljko, Filimonović, Slobodan (1975): Lav Tolstoj kao ogledalo ruske revolucije – Vladimir Iljič Lenjin u: Poezija i kritika 2, Nova knjiga, Beograd
9. Milosavljević, Ljubinko (2013): Tolstoj o zakonitostima i smislu istorijskog toka u: Pod/sticanje slobode, Novovekovna misao o društvu, Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet, Niš
10. Prodanović, Jaša (1924): Naši i strani, Izdavačka knjižarica Gece Kona, Beograd

11. Ranković, Milan (2009): Lav Tolstoj – radikalni kritičar društva i učitelj čovečnog življenja u: Slavni ruski pisci, Izdavač: Milan Ranković, Beograd
12. Rolan, Romen (1948): Život Tolstojev, Matica srpska, Novi Sad
13. Stojnić, Mila (1947): Ruski pisci XIX i XX veka, Knjiga 2, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo
14. Tolstoj, Lav Nikolajevič (1969): Dnevnici 1, 1847–1894, Prosveta – Rad, Beograd
15. Tolstoj, Lav Nikolajevič (1969a): O gladi u: Publicistički spisi, 1855–1909, Prosveta – Rad, Beograd
16. Tolstoj, Lav Nikolajevič (1969b): O popisu stanovništva u Moskvi u: Publicistički spisi 1855–1909, Prosveta – Rad, Beograd
17. Tolstoj, Lav Nikolajevič (1969v): Pa šta da radimo? u: Publicistički spisi, 1855–1909, Prosveta – Rad, Beograd
18. Tolstoj, Lav Nikolajevič (1969g): Ropstvo u naše vreme u: Publicistički spisi, 1855–1909, Prosveta – Rad, Beograd
19. Šestov, Lav (2002): Dobro u učenju Tolstoja i Ničea, Brimo, Beograd

TOLSTOY'S CRITICISM OF SOCIAL INEQUALITY

Summary: Leo Tolstoy was not only a significant world-writer, but also an educator, a moral thinker and social reformer, who strongly denied civilization, the foundations of the state and society. Although he was a member of the highest aristocracy in Russia by birth and upbringing, he left that way of life and in his work gave a sharp critique of the entire system, which was based on the enslavement of the common people, especially the peasants. This paper points to Tolstoy's views and him as a social and moral reformer. In his works: "So what do we do?" (1886), "The Hunger" (1891) and "Slavery in our time" (1899), Tolstoy reveals uncompromising social contradictions, the harsh conditions in which peasantry, the working class and most of the people lived, reveals fake and defective lives of people from the upper class and invites people of his class to change their attitude towards people. Criticizing society, especially social inequalities as most visible indicator of an unhealthy societal state, he emphasizes particularly ethical stance. The gap between the rich and the poor people, he presents primarily as the moral problem of the rich.

Key words: social inequality, rural, urban, poor, labor, peasants, workers, slavery